

ЦРТ та інноваційні виміри людського розвитку

*Лібанова Елла Марленівна,
д.е.н., проф., академік НАН України,
директор Інституту демографії та
соціальних досліджень НАН України*

Україна у вимірі людського розвитку

- Україна входить до групи країн із середнім рівнем людського розвитку, посідаючи **82** місце в світі – між Таїландом і Вірменією
- Індекс людського розвитку (0,786) є нижчим, ніж у країнах ОЕСР (0,925), країнах ЦСЄ та СНД (0,814), однак вищим, ніж у групі країн із середнім рівнем розвитку (0,690) і навіть у країнах із середнім доходом (0,774)
- За рівнем освіти (0,956) Україна посідає доволі високе місце (рівень писемності дорослого населення – 99,7% – за даними 1999-2006 рр., а рівень охоплення молоді навчанням – 88,8% або 33 місце – за даними 2006 р.)
- За середньою тривалістю життя (0,712 або 67,7 років при народженні) – ситуація є значно гіршою, лише **112** місце (за даними 2006 р.)
- За рівнем ВВП на особу (0,689 або 6 224 дол. США за ПКС) – **93** місце (за даними 2006 р.)
- Отже, найбільше відстає Україна саме за середньою очікуваною тривалістю життя – за цим показником
- Найбільші здобутки Україна має в освіті свого населення – за цим показником ми випереджаємо такі розвинені країни, як Японія (0,949 – 8 місце в світі за ІЛР), Швейцарія (0,936 – 10 місце), Німеччина (0,954 – 23 місце)

Основні завдання адаптованих до України ЦРТ

- **Подолання бідності**
 - Зменшення вдвічі частки населення, вартість добового споживання якого не перевищує 5,0 (4,3) дол. США за ППС
 - Зменшення на третину частки населення, вартість споживання якого не перевищує 75% медіанного рівня
- **Забезпечення якісної освіти впродовж життя**
 - Підвищення рівня охоплення освітою (7 показників)
 - Покращання якості освіти (підвищення частки діючих державних стандартів, що відповідають вимогам ЄС)
- **Сталий розвиток довкілля**
 - Збільшення на 12% частки населення, яке має доступ до чистої питної води (2 показники)
 - Стабілізація забруднення повітря стаціонарними джерелами
 - Розширення мережі заповідників та природних національних парків до 10,4% загальної території України
- **Поліпшення здоров'я матерів та зниження дитячої смертності**
 - Зменшення на 17% рівня материнської смертності
 - Зменшення на 17% рівня смертності дітей до 5 років (2 показники: віком до 1 року і до 5 років)
- **Обмеження поширення ВІЛ/СНІДу та туберкульозу і започаткування тенденцій скорочення їх масштабів**
 - Зменшення на 13% темпів поширення ВІЛ/СНІД (3 показники)
 - Зниження на 42% рівня захворюваності на туберкульоз, (2 показники – вперше встановлений діагноз і смертність)
- **Забезпечення гендерної рівності**
 - Забезпечення представництва однієї статі у вищих органах влади не менше 30% (9 показників)
 - Скорочення наполовину розриву в доходах жінок і чоловіків

Подолання бідності

Бідність як індикатор людського розвитку

- В усіх доповідях про людський розвиток в світі від **1998** року розрахунки ІЛР доповнюються 2 індексами гуманітарної бідності, що розширюють трактування бідності як явища, пов'язаного переважно із браком доходів (монетарної бідності) шляхом врахування різних аспектів відсторонення від суспільного буття і позбавлення доступу до базових ресурсів – медичної допомоги, освіти, знань та комунікацій, економічного статусу.
- Розраховуються 2 індекси гуманітарної (багатовимірної) бідності
 - ❖ По колишніх соціалістичних країнах та країнах, що розвиваються
 - Ризик передчасної смерті (до 40 років)
 - Ступінь відсторонення від світу знань та комунікацій – частка неграмотного населення 15+ років
 - Обмеженість доступу до адекватних економічних умов життя
 - Частка населення, для якого недоступна чиста питна вода
 - Частка дітей, чия вага є заниженою для їхнього віку
 - ❖ По розвинених країнах
 - Ризик передчасної смерті (до 60 років)
 - Ступінь відсторонення від світу знань та комунікацій – частка населення 16-65 років без функціональної грамотності
 - Обмеженість доступу до адекватних економічних умов життя
 - Частка населення, чиї доходи нижче 50% медіанного рівня наявних доходів
 - Соціальне відсторонення
 - Частка хронічно безробітних у складі економічно активного населення

Монетарна бідність

Подолання абсолютної бідності

Завдання ЦРТ	Результат		
	Критерій	Результат	
Зменшення вдвічі частки населення, вартість добового споживання якого не перевищує 4,3 (5,0) дол. США за ПКС	4,30 (5,0) дол. США	1999 – 14,0%	2005 – 9,0%
		2002 – 7,4%	2006 – 9,3%
		2005 – 1,3%	2007 – 6,6%
			2008 – 3,8%
	14,76 дол. США	1999 – 93,8%	2005 – 86,7%
		2005 – 60,9%	2008 – 77,5%
Енергетична цінність добового раціону харчування 2100 ккал	1999 – 32,6%		
	2008 – 13,2%		
Прожитковий мінімум		2000 – 70,6%	
		2008 – 12,6%	
		2008 (скоригований ПМ) – 16,1%	
Прожитковий мінімум за методикою ІДСД		2000 – 46,5%	
		2008 – 20,3%	

Подолання відносної бідності

Завдання ЦРТ	Результат	
	Критерій	Результат
Зменшення на третину частки населення, чиї еквівалентні витрати не перевищують 75% медіанного рівня	75% медіанного рівня	1999 – 27,8% 2008 – 27,0%;
	60% медіанного рівня	1999 – 14,4 % 2007 – 13,6%

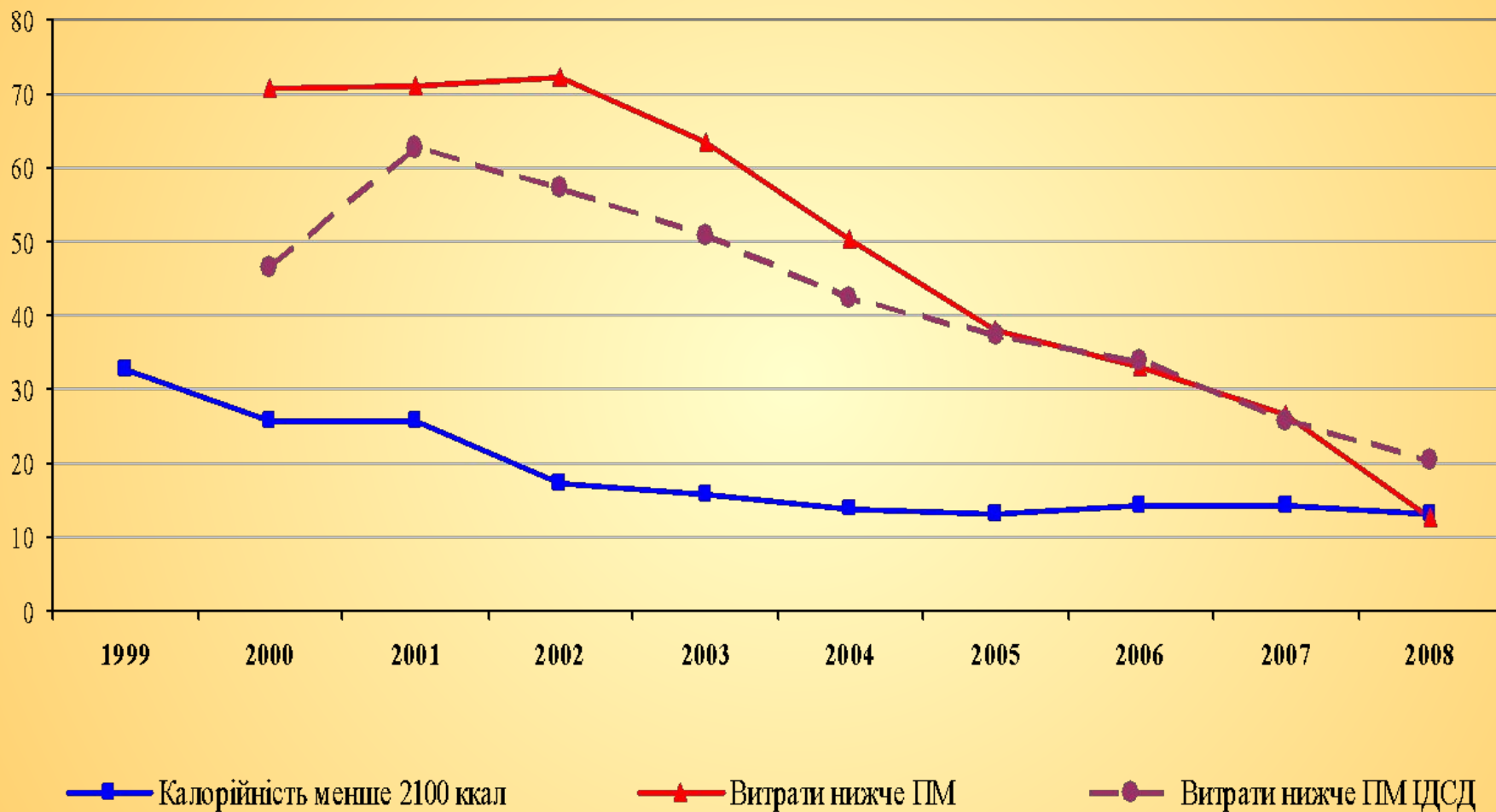

Подолання інших форм бідності

Форма бідності	Критерій	Результат
Структурна	Частка витрат на харчування не менше 60% сукупного бюджету	1999 – 73,3% 2008 – 40,8%
За позбавленнями найважливіших життєвих благ	Частка населення, позбавленого не менше 4-х благ	2008 – 28,0%
Суб'єктивна	Частка населення, яке ідентифікує себе як бідних	2004 – 75,4% 2008 – 53,0%

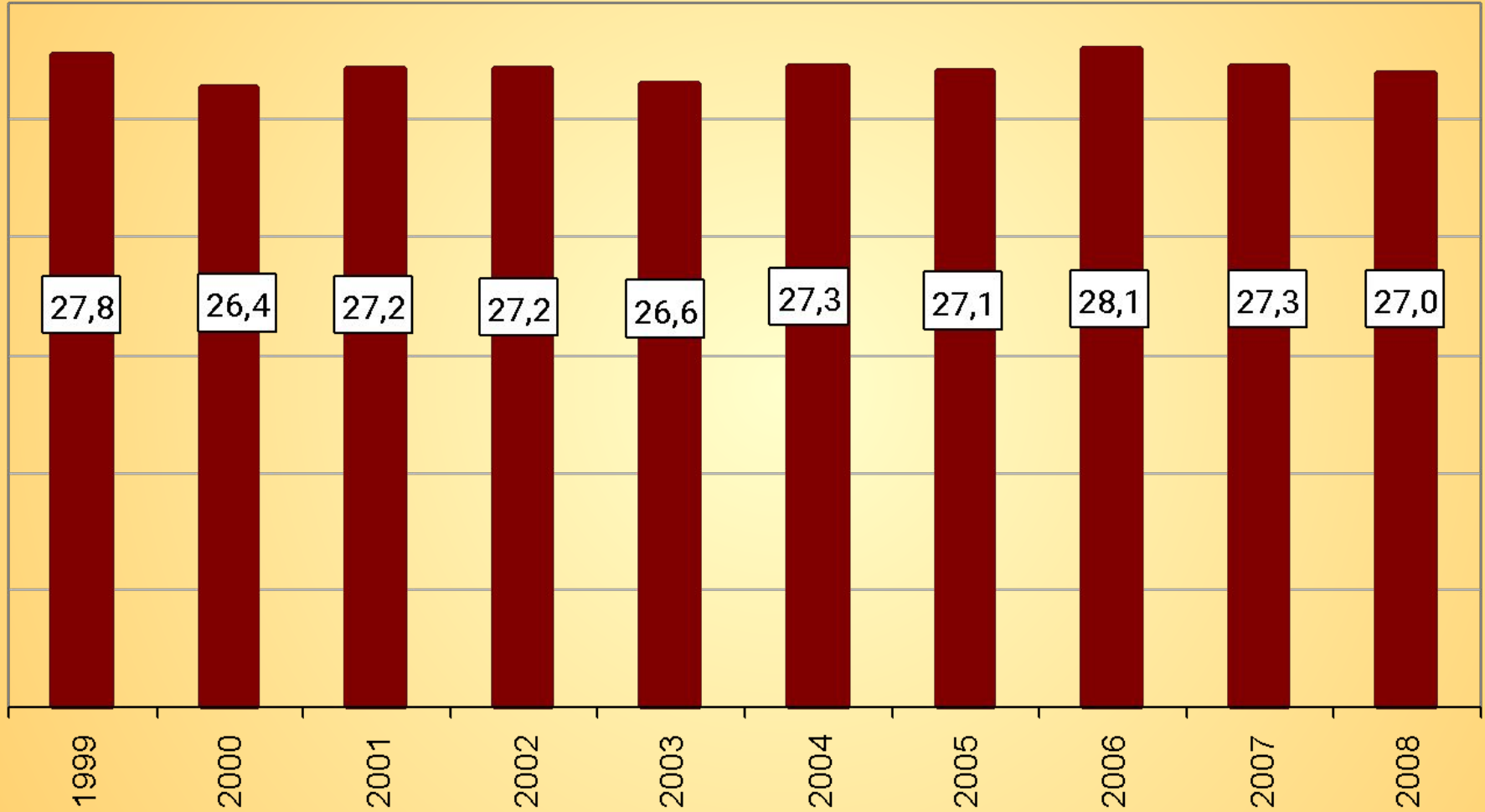

Абсолютна бідність в Україні за різними критеріями визначення

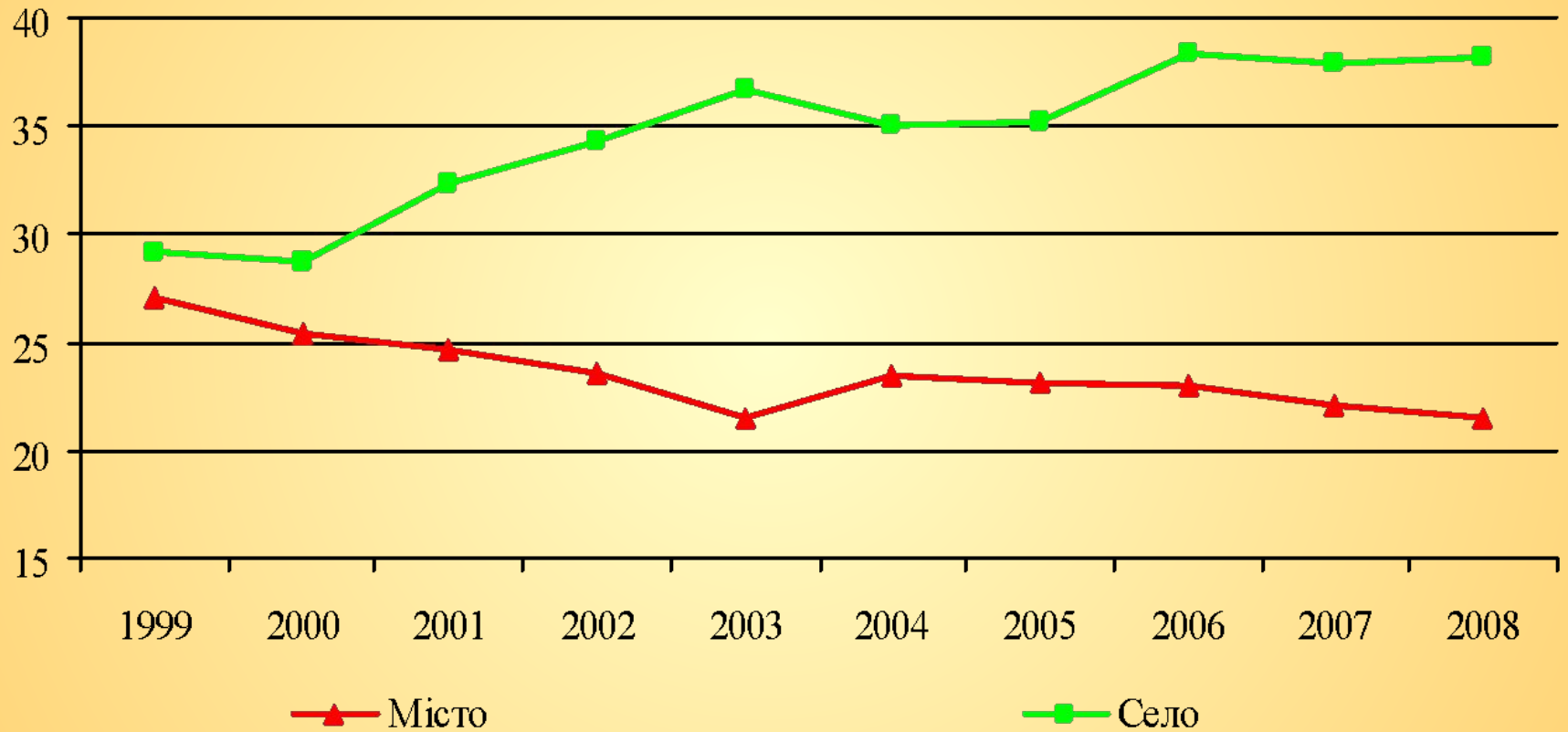

Відносна бідність в Україні

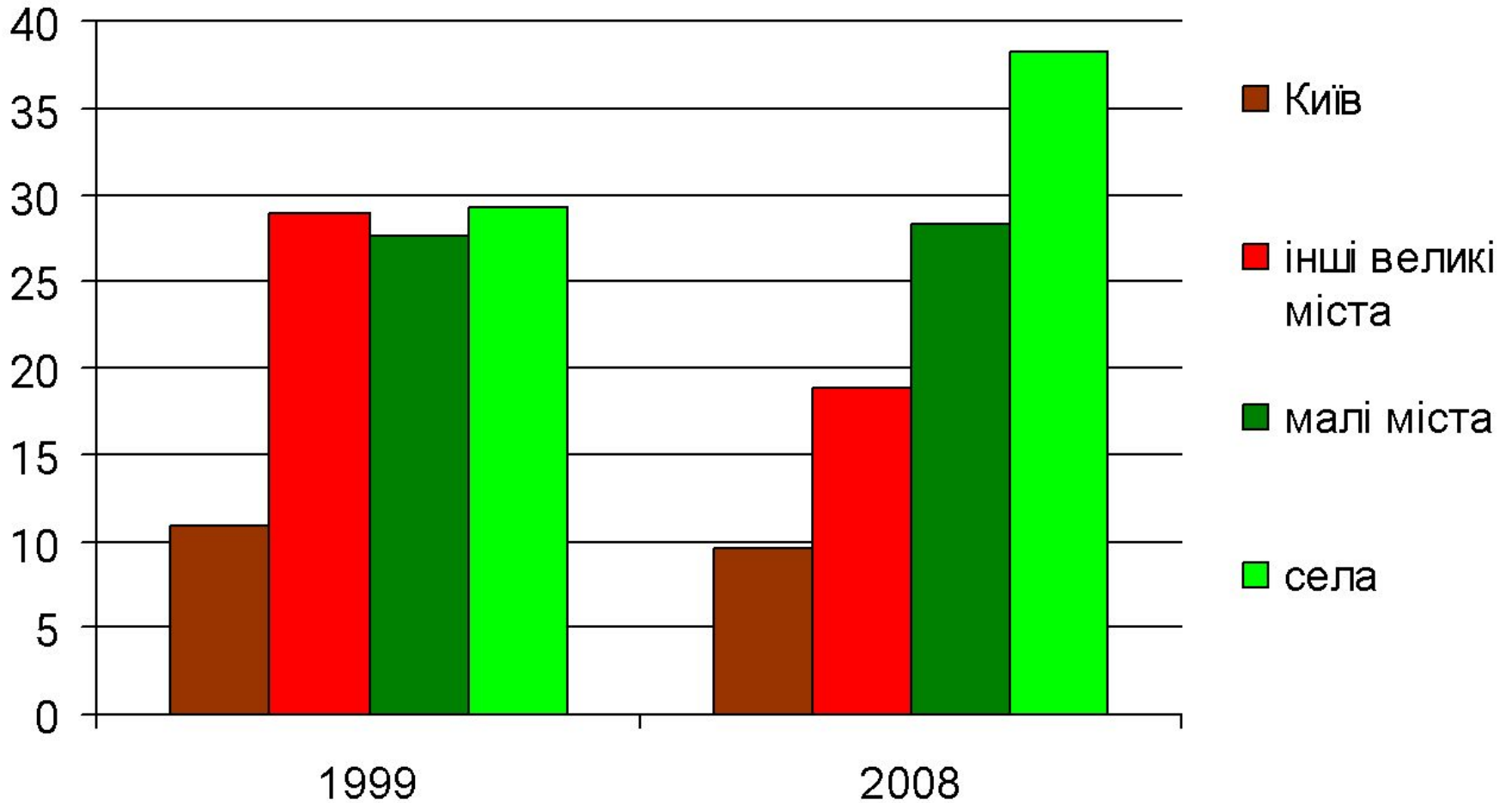

Рівень відносної бідності за місцевістю проживання, %

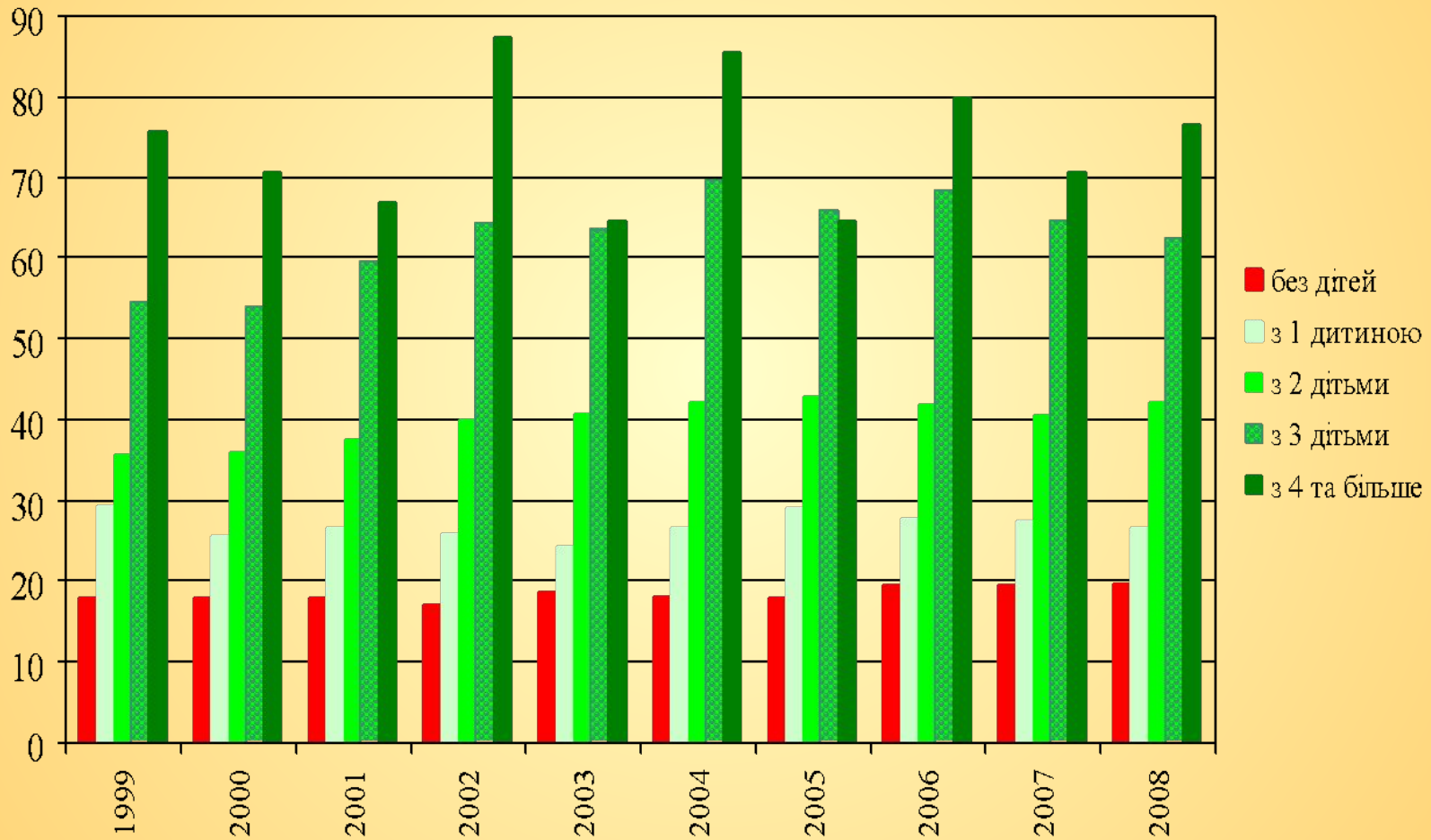

Рівень відносної бідності за розміром населеного пункту, %

Рівень відносної бідності за кількістю неповнолітніх дітей в домогосподарстві, %

Немонетарна (гуманітарна) бідність

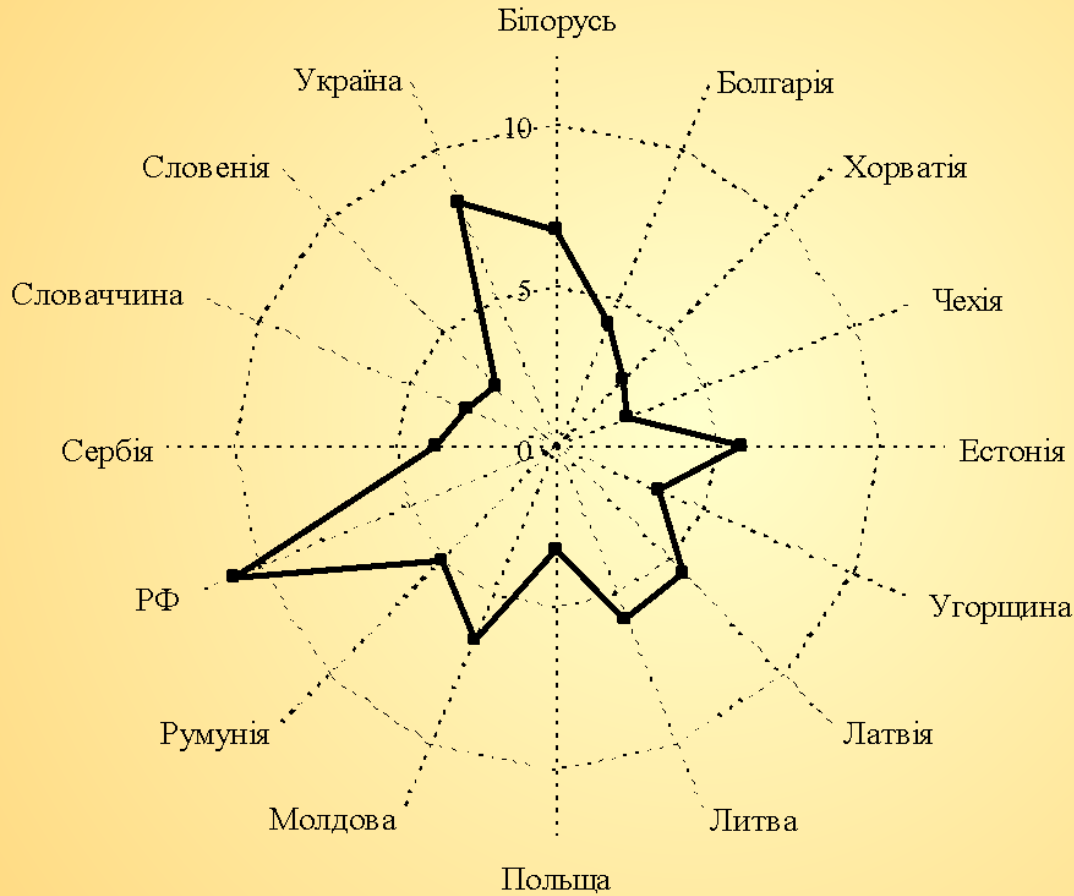
Оцінка тенденцій передчасної смертності населення України

- Упродовж 1999-2008 рр. ризики передчасної смерті в Україні не знижуються, а радше дуже повільно зростають (принаймні в інтервалі 40-59 років), залишаючись дуже високими за стандартами країн ЦСЄ
- Ризик передчасної смерті для чоловіка є в 2,5-2,7 разу вищим, ніж для жінки

Вік	Стать	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
до 40 років	чоловіки	11,4	11,8	12,0	11,8	11,5	11,7	12,2	11,6	12,5	11,9
	жінки	4,3	4,3	4,5	4,3	4,4	4,5	4,6	4,5	4,9	4,8
	Індекс надсмертності чоловіків	2,7	2,7	2,7	2,7	2,6	2,6	2,7	2,6	2,6	2,5
до 60 років	чоловіки	37,8	39,3	39,1	39,5	39,3	40,4	41,5	39,5	40,8	40,2
	жінки	14,8	15,0	15,0	15,2	15,3	15,7	16,2	15,3	15,9	15,7
	Індекс надсмертності чоловіків	2,6	2,6	2,6	2,6	2,6	2,6	2,6	2,6	2,6	2,6

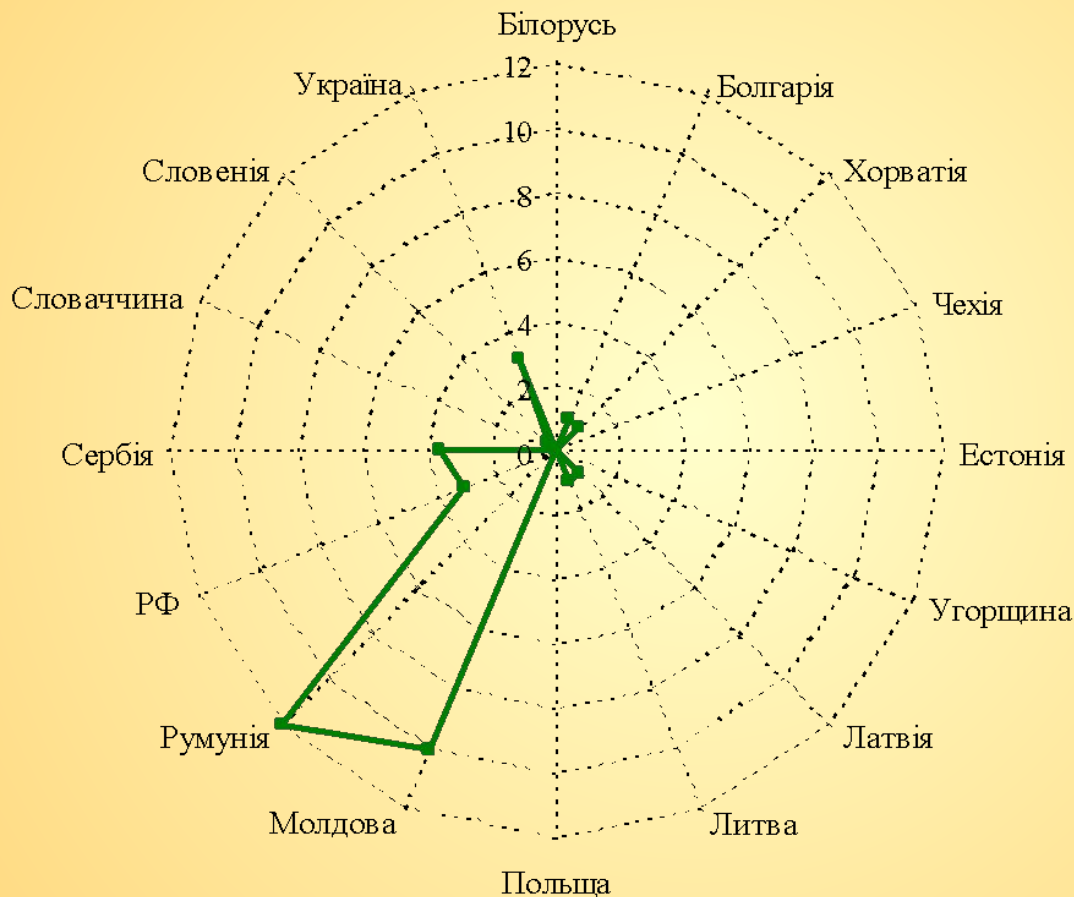

Ризик передчасної смерті (до 40 років) населення країн ЦСЄ, 2006 рік, %

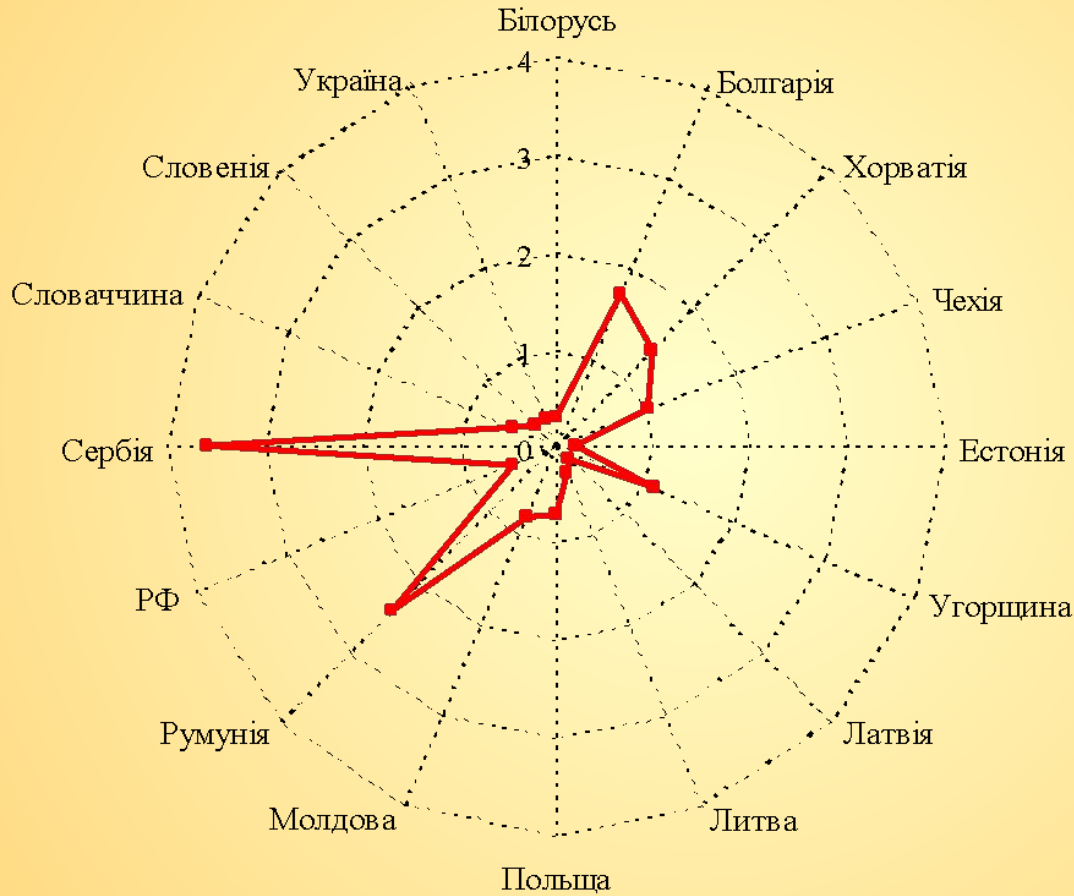

Частка населення країн ЦСЄ, яке не має доступу до чистої питної води, 2006 рік, %

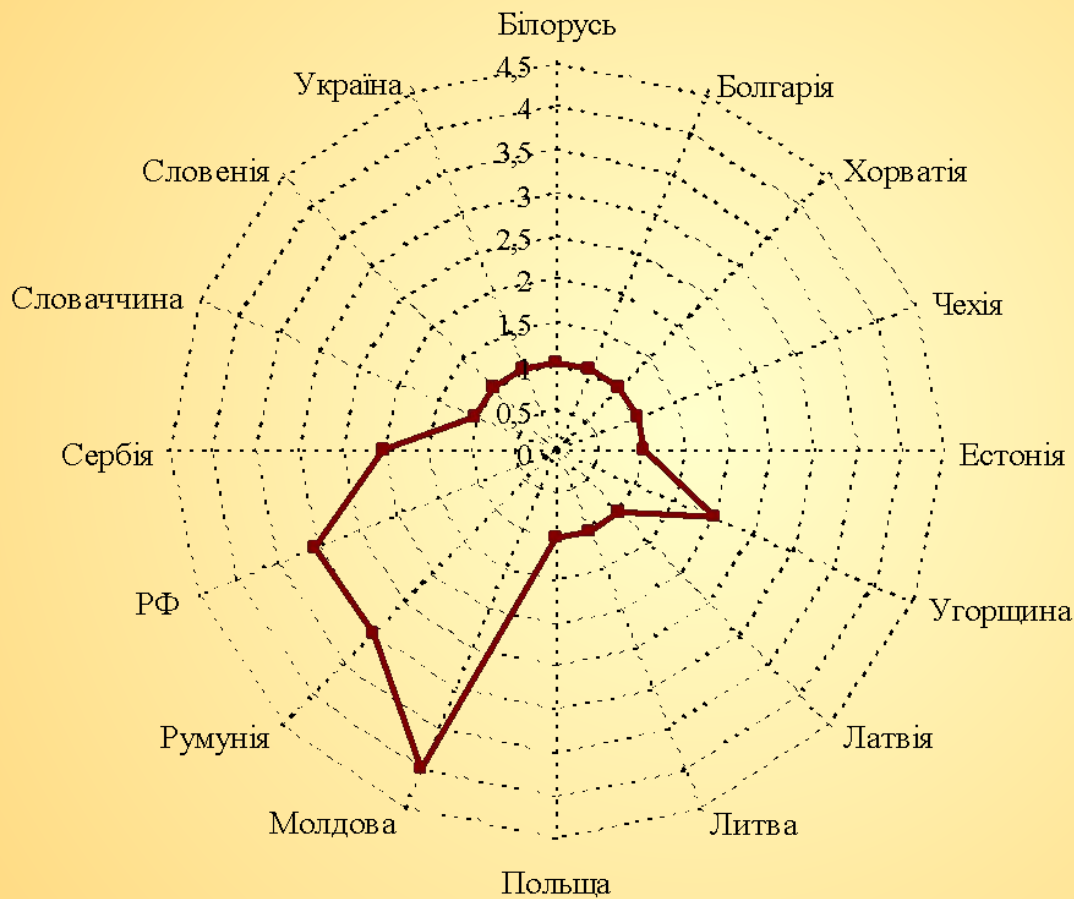

Частка неграмотного населення 15+ років у країнах ЦСЄ, 2006 рік, %

Частка дітей до 5 років з недостатньою для їх віку вагою в країнах ЦСЄ, 2006 рік, %

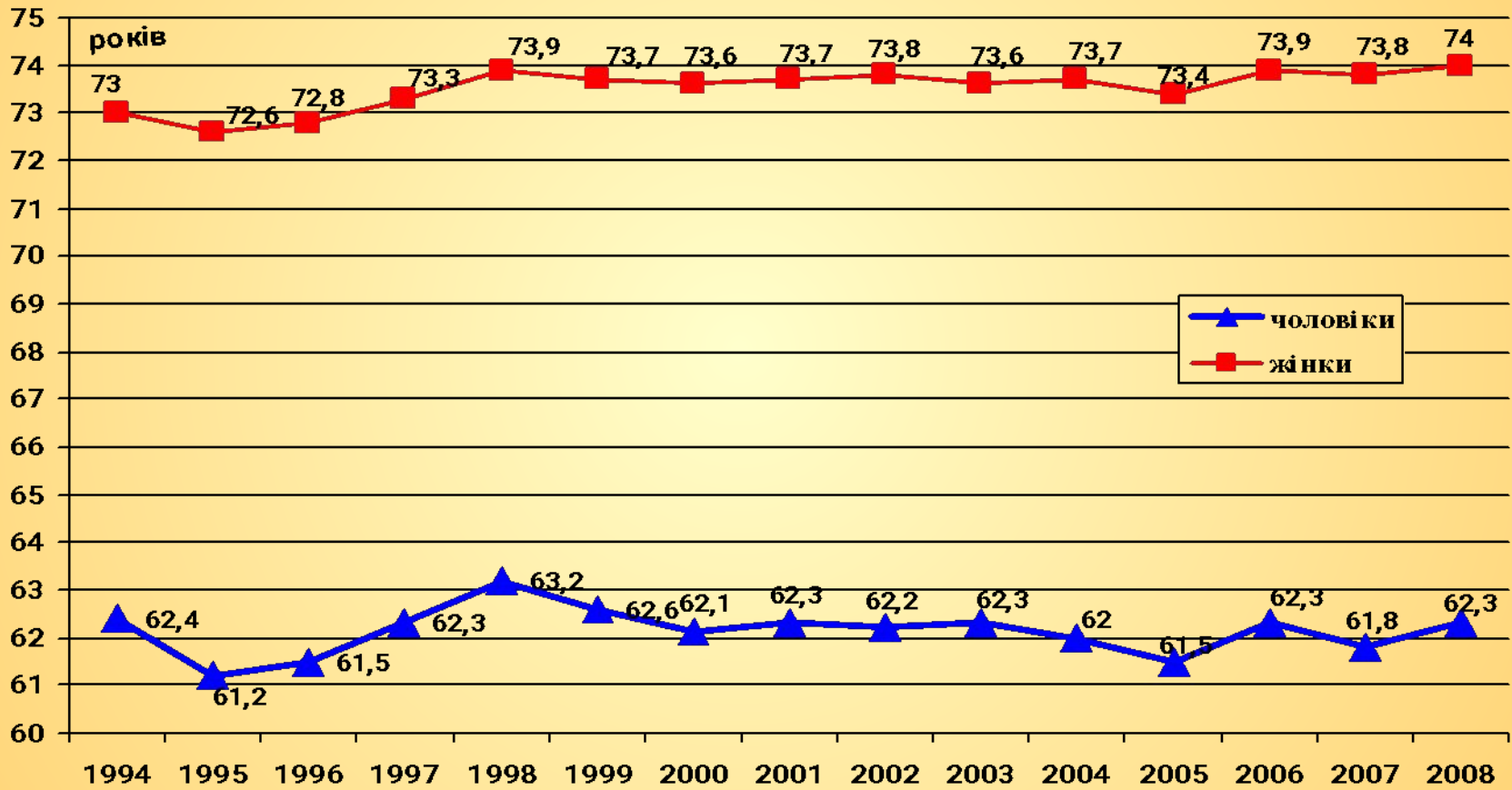

*Результати в царині покращання здоров'я та
подовження тривалості життя населення*

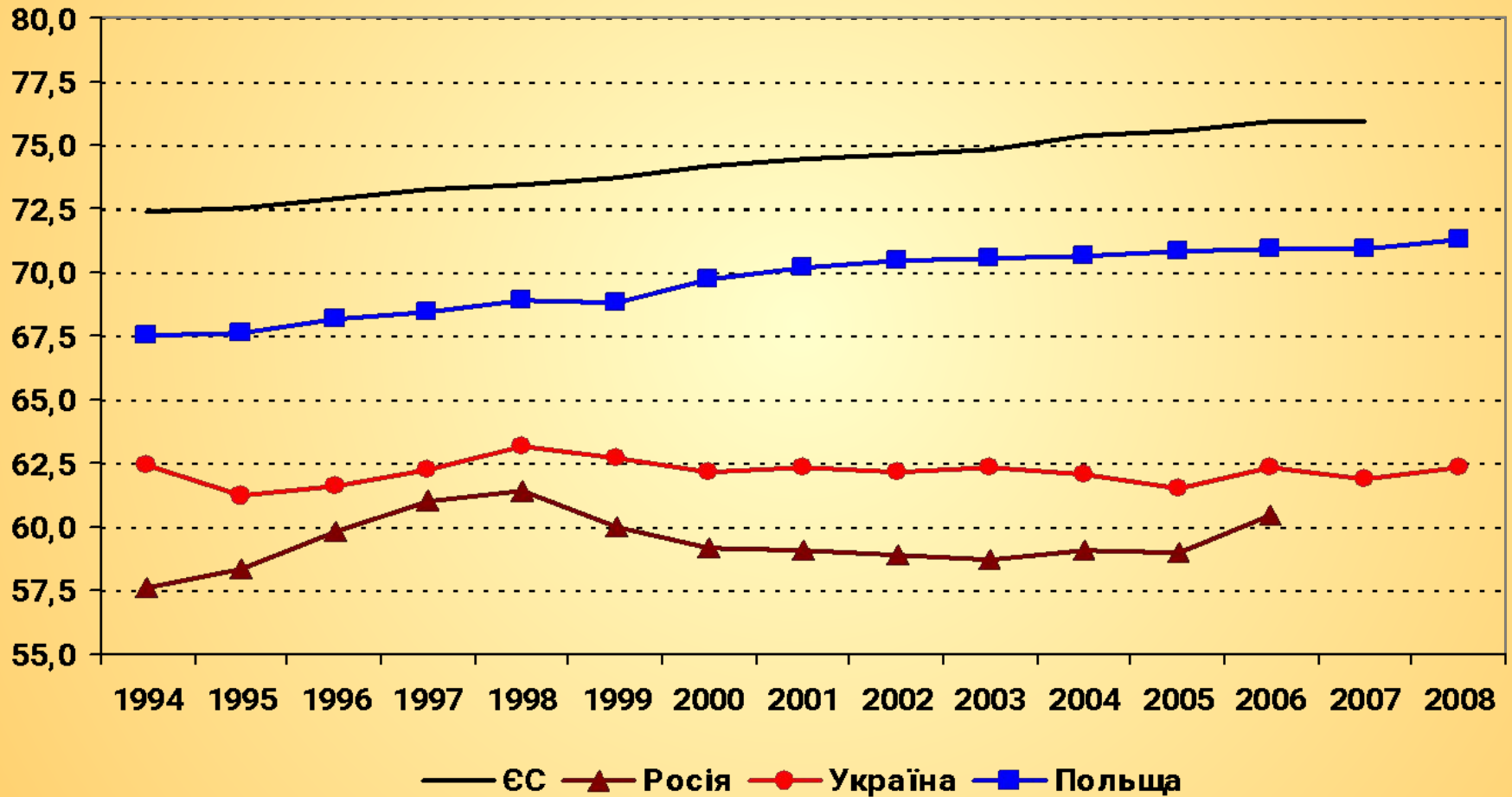
Середня очікувана тривалість життя населення України

Джерело: за таблицями смертності, побудованими фахівцями Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України

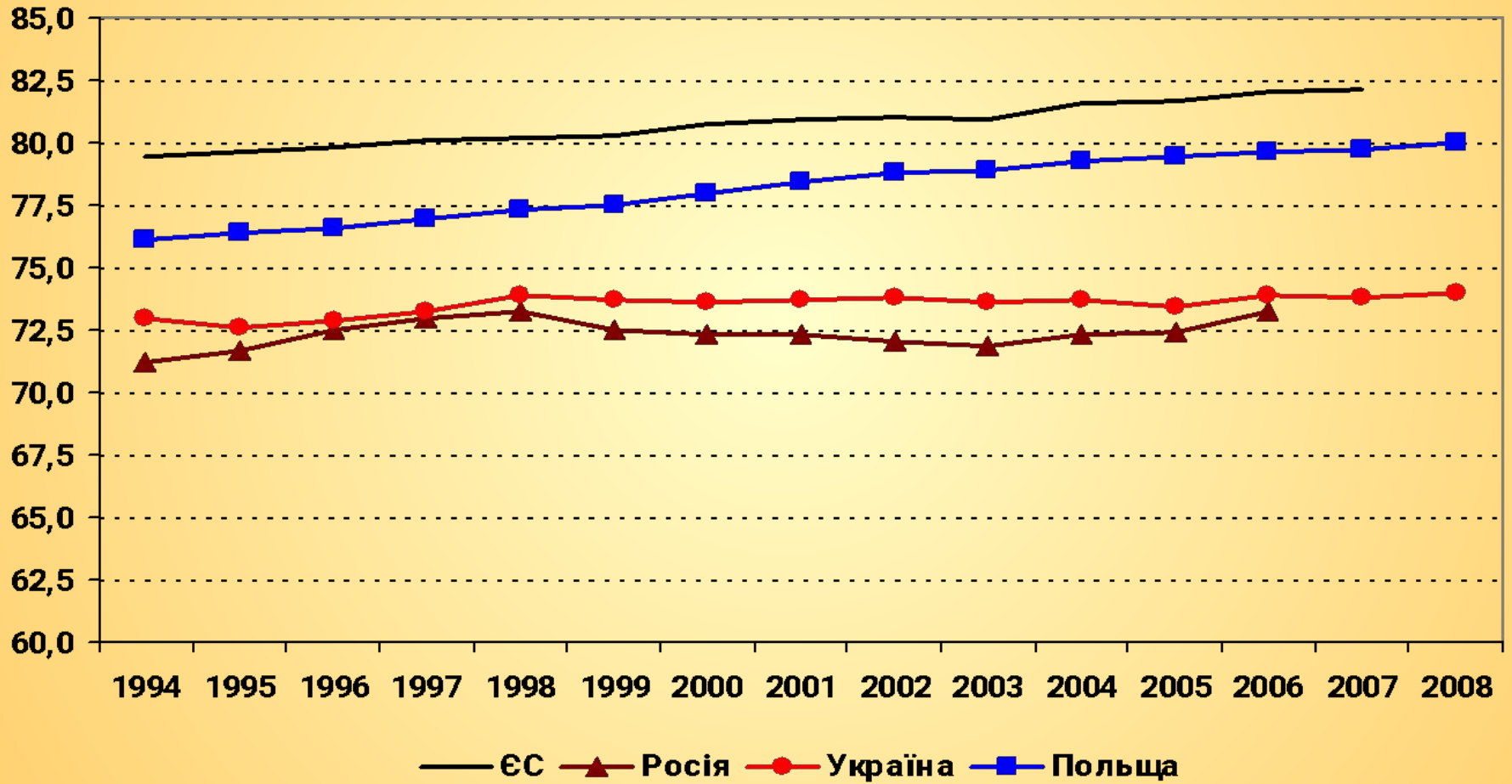

Середня очікувана тривалість життя чоловіків, років

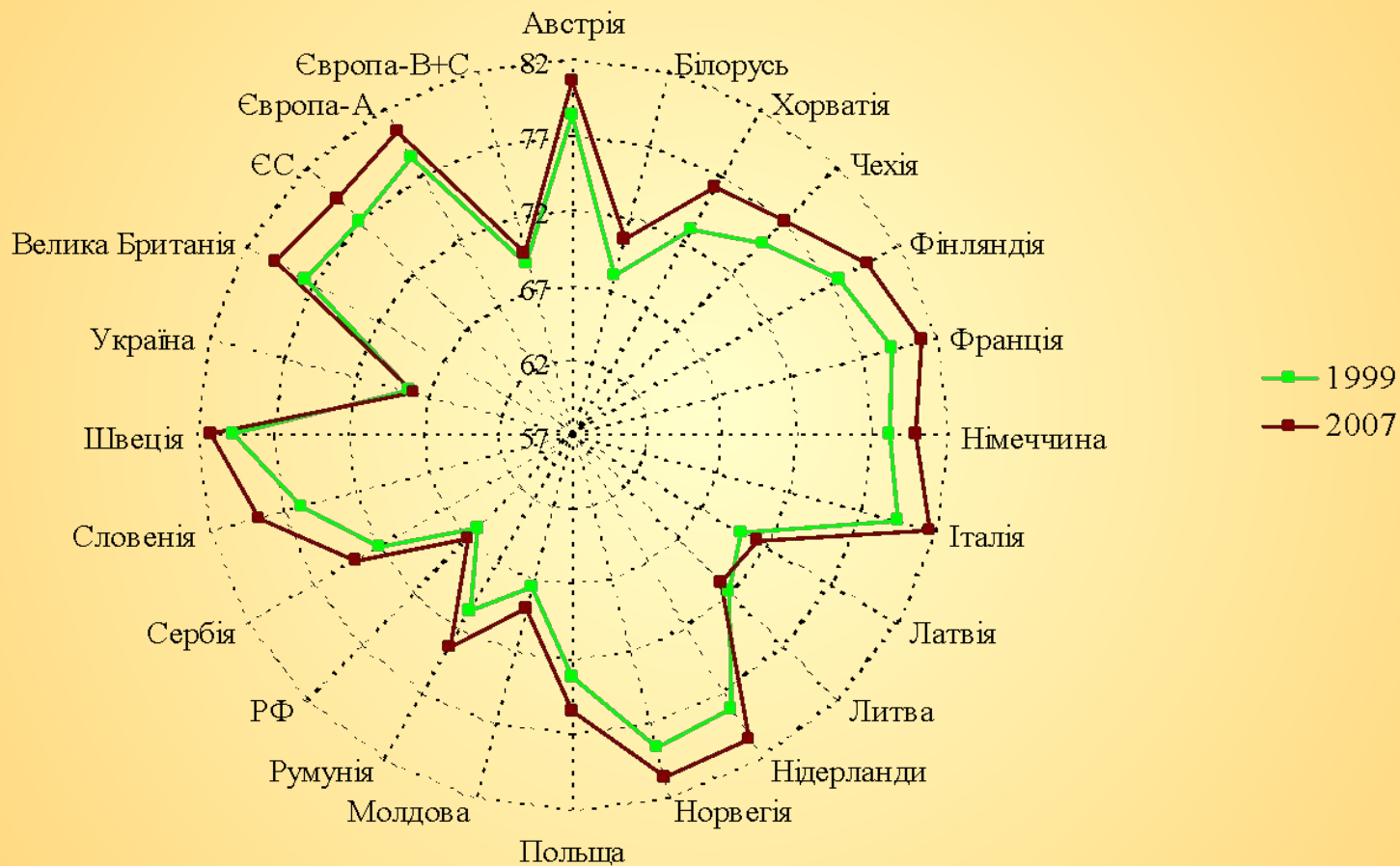

Середня очікувана тривалість життя жінок, років

Середня очікувана тривалість життя населення вибраних країн Європи, років

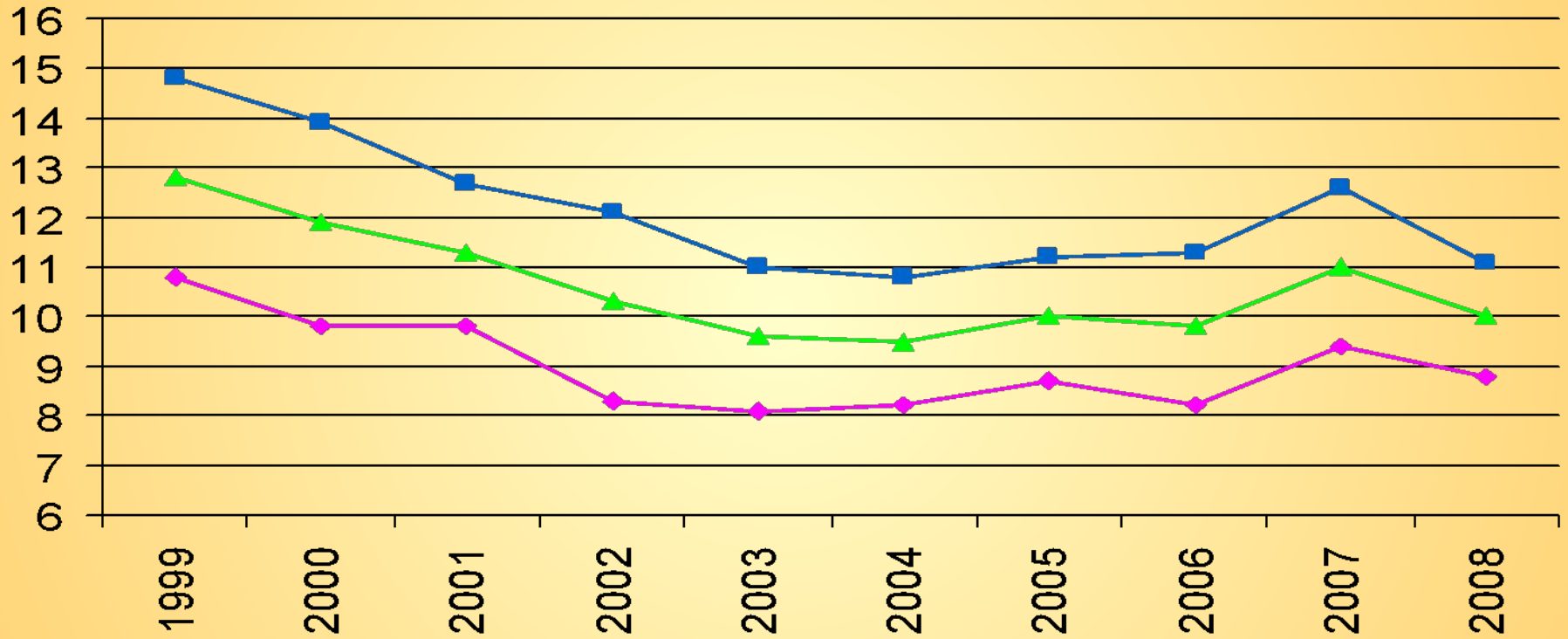

Результати у царині зниження материнської та дитячої смертності

- ЦРТ передбачене зниження смертності на 17%
- Зниження материнської смертності становить 38% (з 25,2 випадків на 100 000 народжених живими в 1999 р. до 15,5 в 2008) – завдання виконане
- Зниження смертності немовлят становить 21,9% (з 12,8 ‰ в 1999 в 1999 р. до 10,0 в 2008) – завдання виконане
- *Зниження смертності дітей до 5 років становить 25,6% (з 16,4 ‰ в 1999 р. до 12,2 в 2008) – завдання виконане*

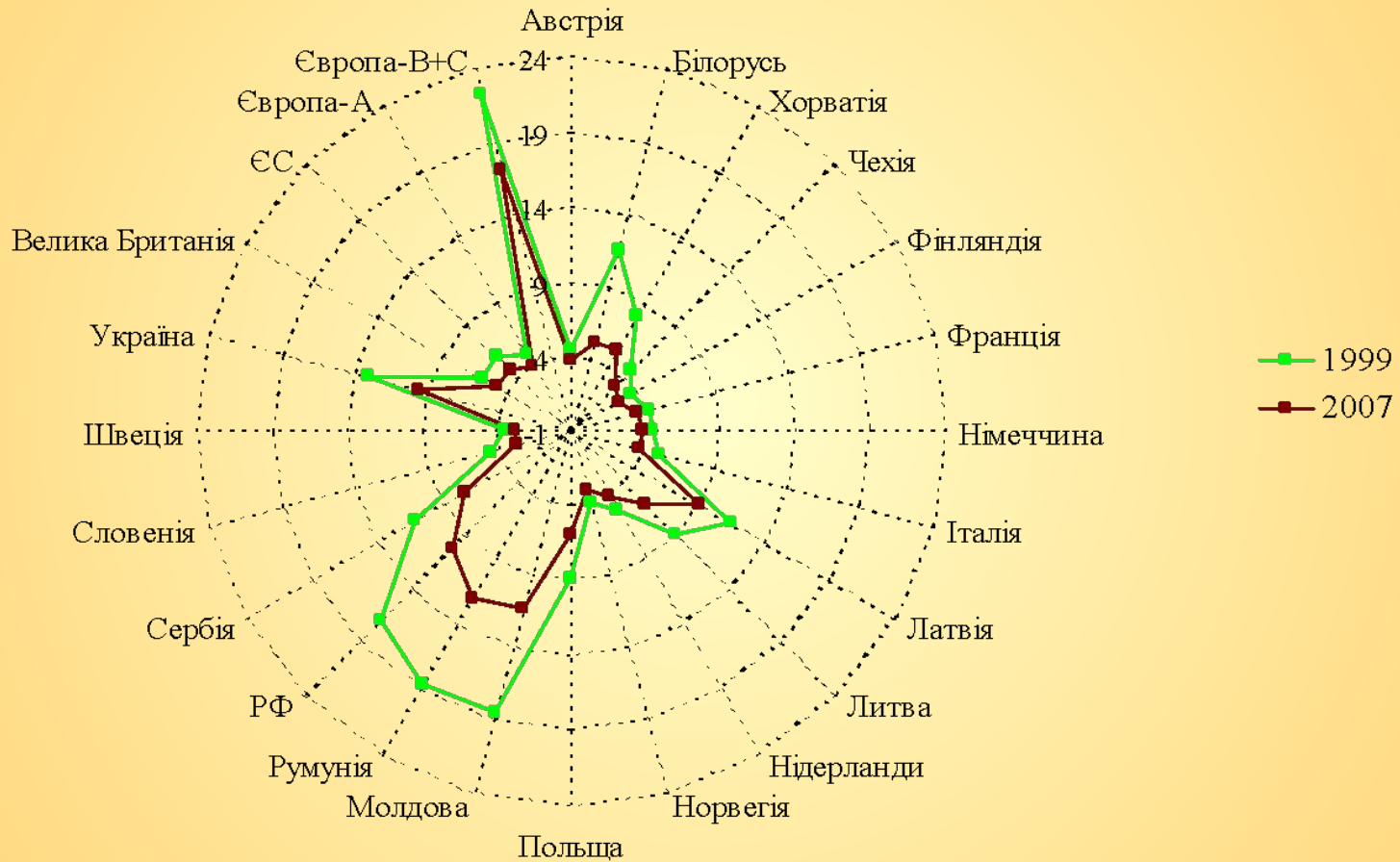

Коефіцієнт смертності немовлят, ‰

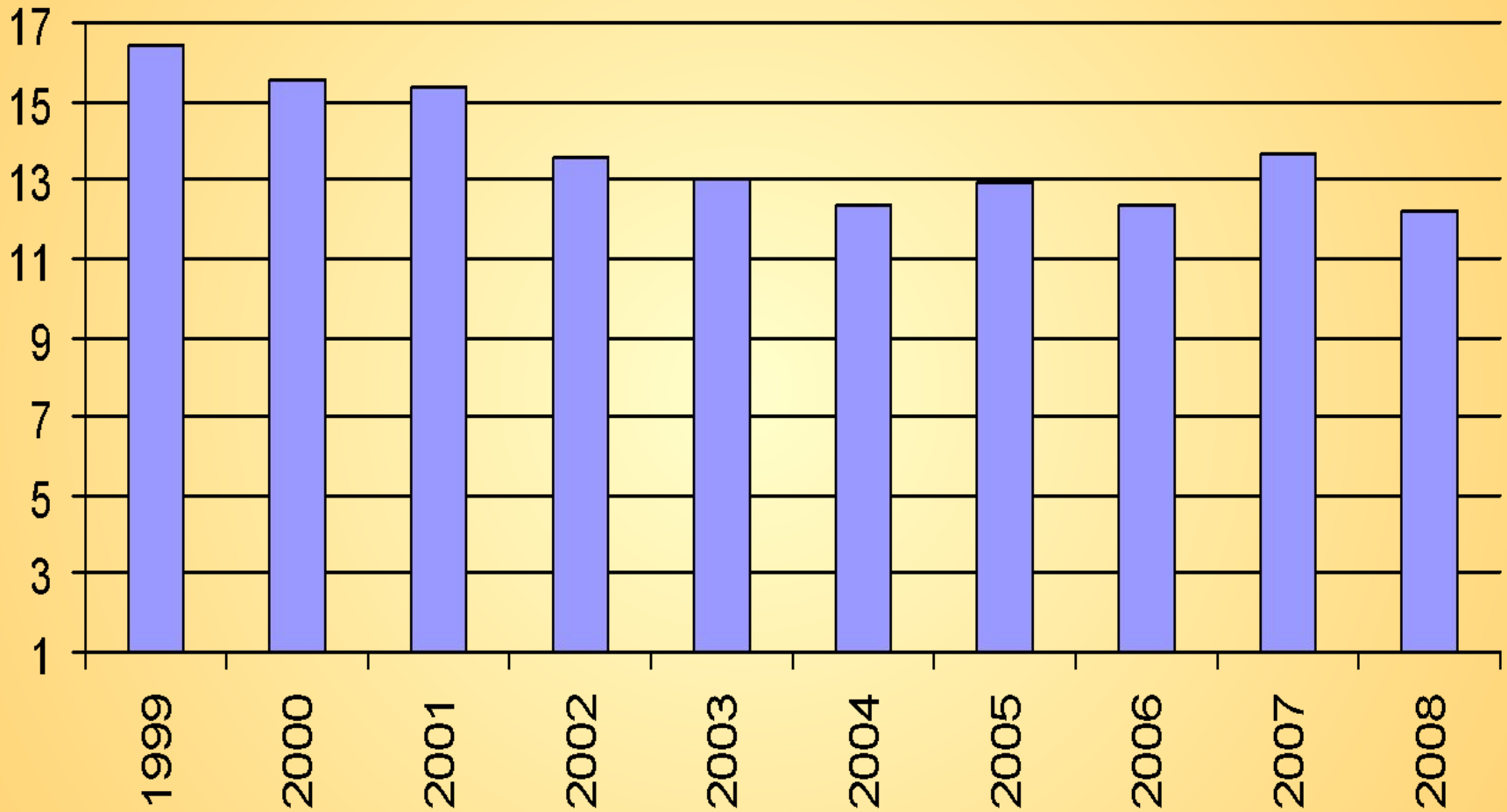

Коефіцієнт смертності немовлят у вибраних країнах Європи, ‰

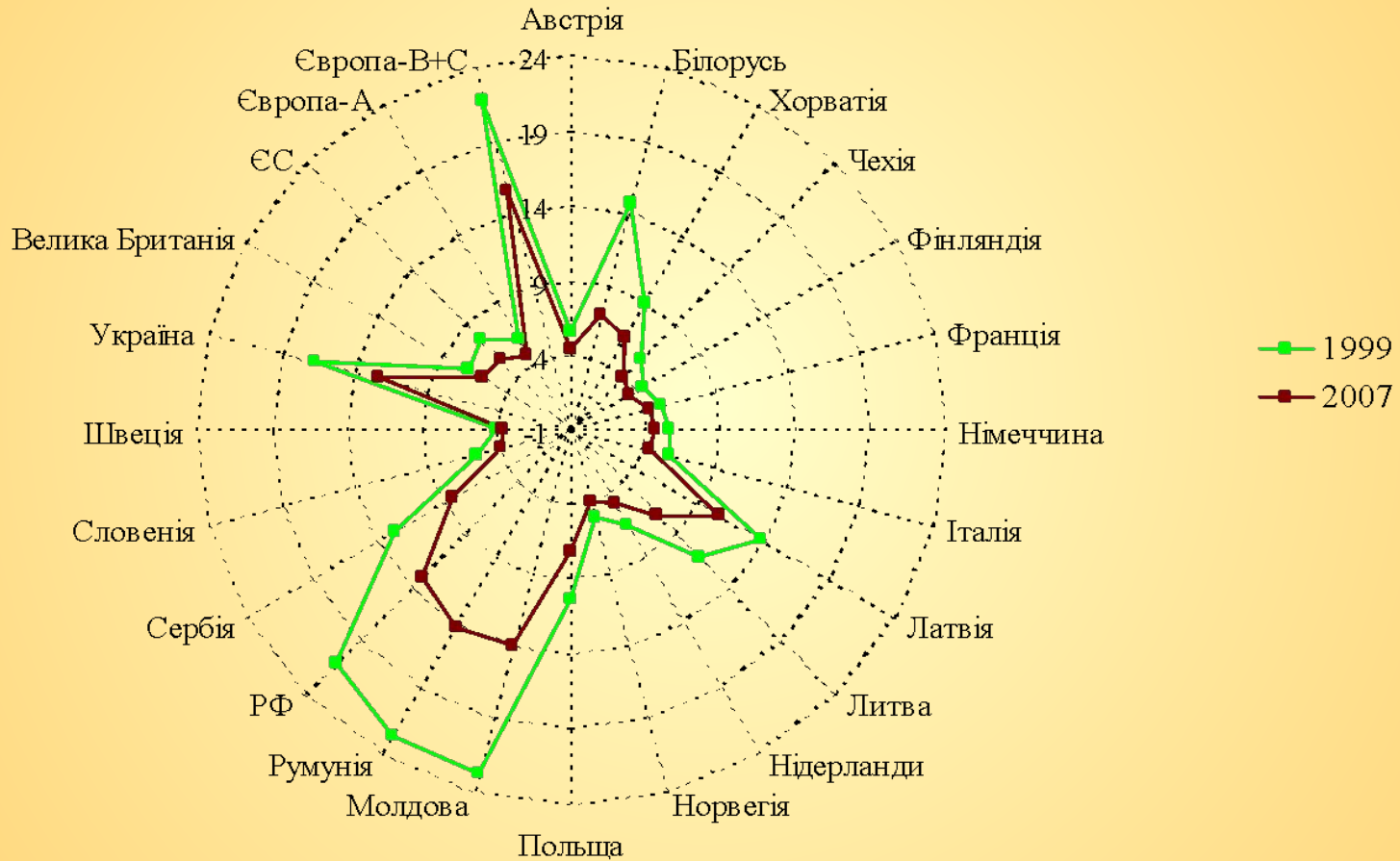

Коефіцієнт смертності дітей віком до 5 років, ‰

Коефіцієнт смертності дітей до 5 років у вибраних країнах Європи, ‰

Протидія епідеміям ВІЛ/СНІДу й туберкульозу

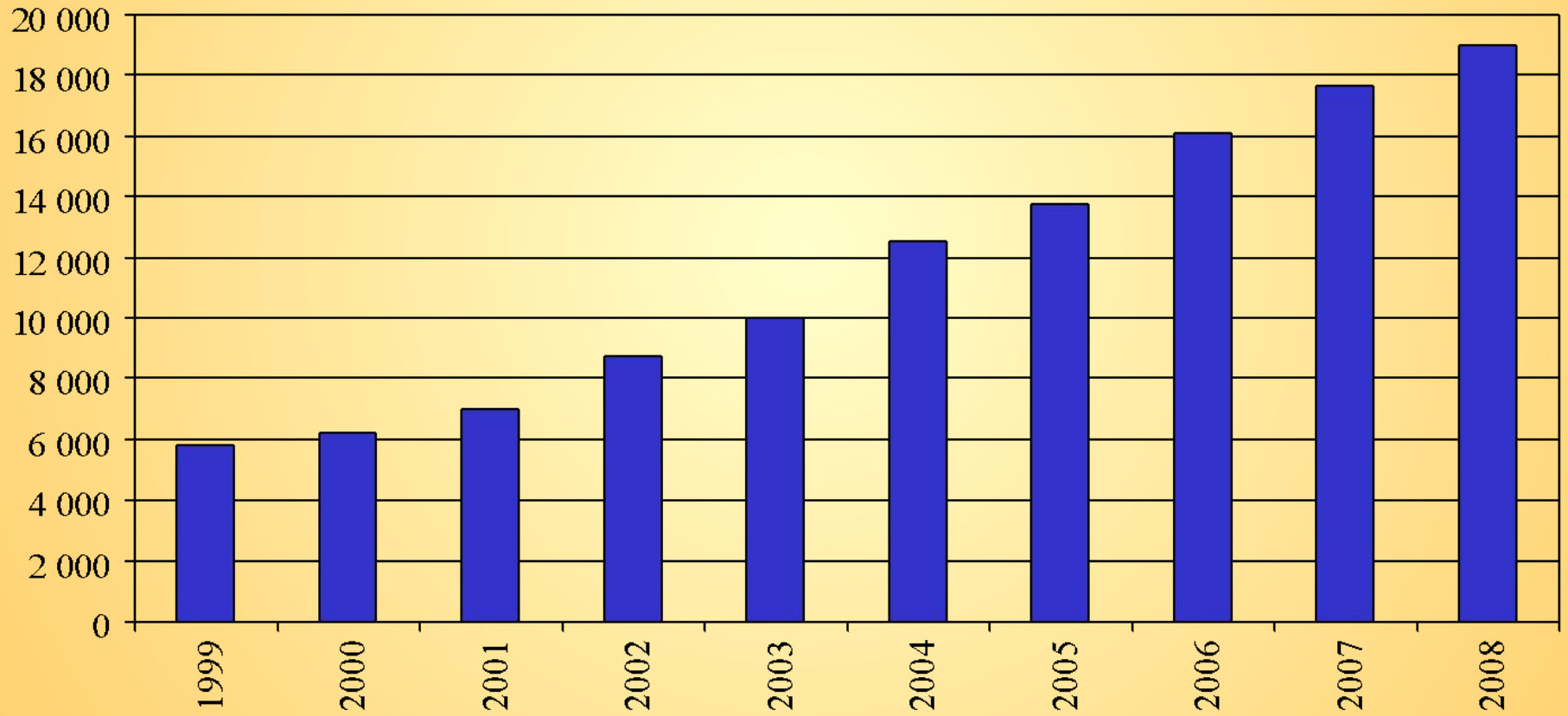
- **Ціль не досягнуто – не вдалось обмежити поширення ВІЛ/СНІДу та туберкульозу**
- Основні причини:
 - ✓ збільшення кількості ін'єкційних споживачів наркотиків
 - ✓ значне запізнення початку профілактичної діяльності серед груп ризику щодо ураження ВІЛ
 - ✓ поширення ВІЛ/СНІДу поєднується зі значним розповсюдженням супутніх інфекцій, які підсилюють епідемію.

Фактично мають місце кілька небезпечних соціальних епідемій: наркоманії, ВІЛ/СНІДУ, СНІД-асоційованого туберкульозу, захворювань, що передаються статевим шляхом.

Останніми роками спостерігаються певні позитивні зрушення стабілізувалась і дещо зменшилась смертність від туберкульозу, але при цьому триває накопичення контингентів хворих на туберкульоз.
- Основні національні програмні документи
 - ✓ Національна програма забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, допомоги та лікування ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД (2004-2008 рр.)
 - ✓ Загальнодержавна програма забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, лікування, догляду та підтримки ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД (2009-2013 рр.)
- У вирішенні комплексу проблем, пов'язаних з розвитком епідемії ВІЛ/СНІДу, **відсутніх успіхів було досягнуто** хіба що у попередженні вертикальної трансмісії ВІЛ.

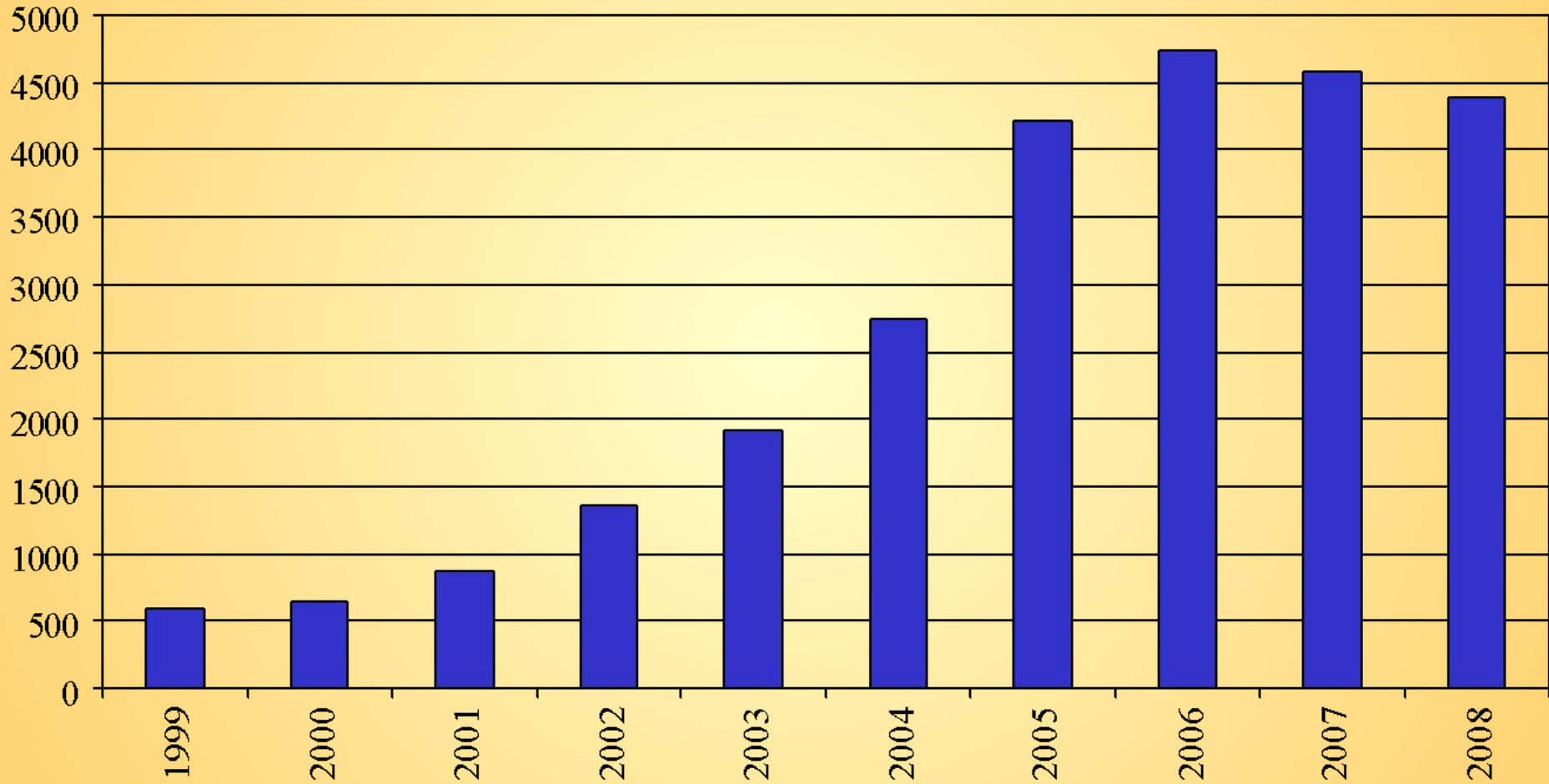

Кількість осіб з уперше в житті встановленим діагнозом ВІЛ-інфекції

Кількість осіб з уперше у житті встановленим діагнозом СНІД

Захист довкілля

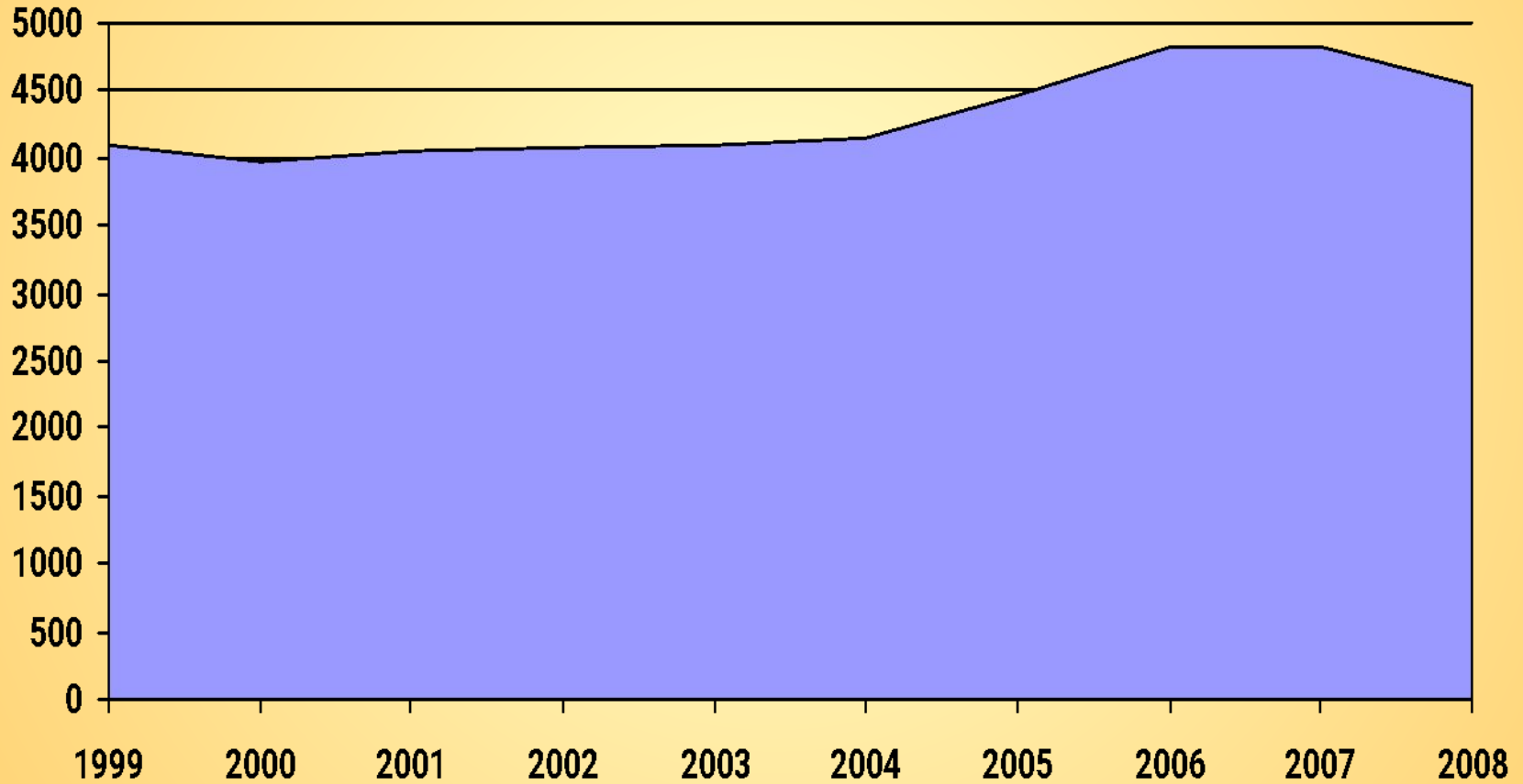

Оцінка досягнення цілі "Забезпечення сталого розвитку довкілля"

- Україна є однією з найбільш забруднених територій: за якістю навколишнього середовища вона знаходилася у 2007 р. на 75 місці серед 133 країн світу
- Неefективне очищення промислових та побутових стічних вод спричиняє бактеріальне та хімічне забруднення головних річок країни. Надто повільно в вирішується проблема утилізації промислових відходів. Актуальною лишається проблема подолання наслідків аварії на Чорнобильській АЕС
- Через один з найвищих у світі рівнів розораності земель відбувається зменшення біорізномаяття екосистем, зростає деградація землі від ерозії
- Водночас в Україні за останнє п'ятнадцятиріччя мало місце деяке скорочення обсягів викидів у повітря від стаціонарних джерел забруднення та певне поліпшення якості повітря згідно зі стандартами ВООЗ за основними видами забруднювачів, за винятком оксидів азоту
- Показник доступу сільського населення до якісної питної води не покращується.
- Площа природних біосферних заповідників і національних парків з 2000 р. збільшується, однак невисокими темпами

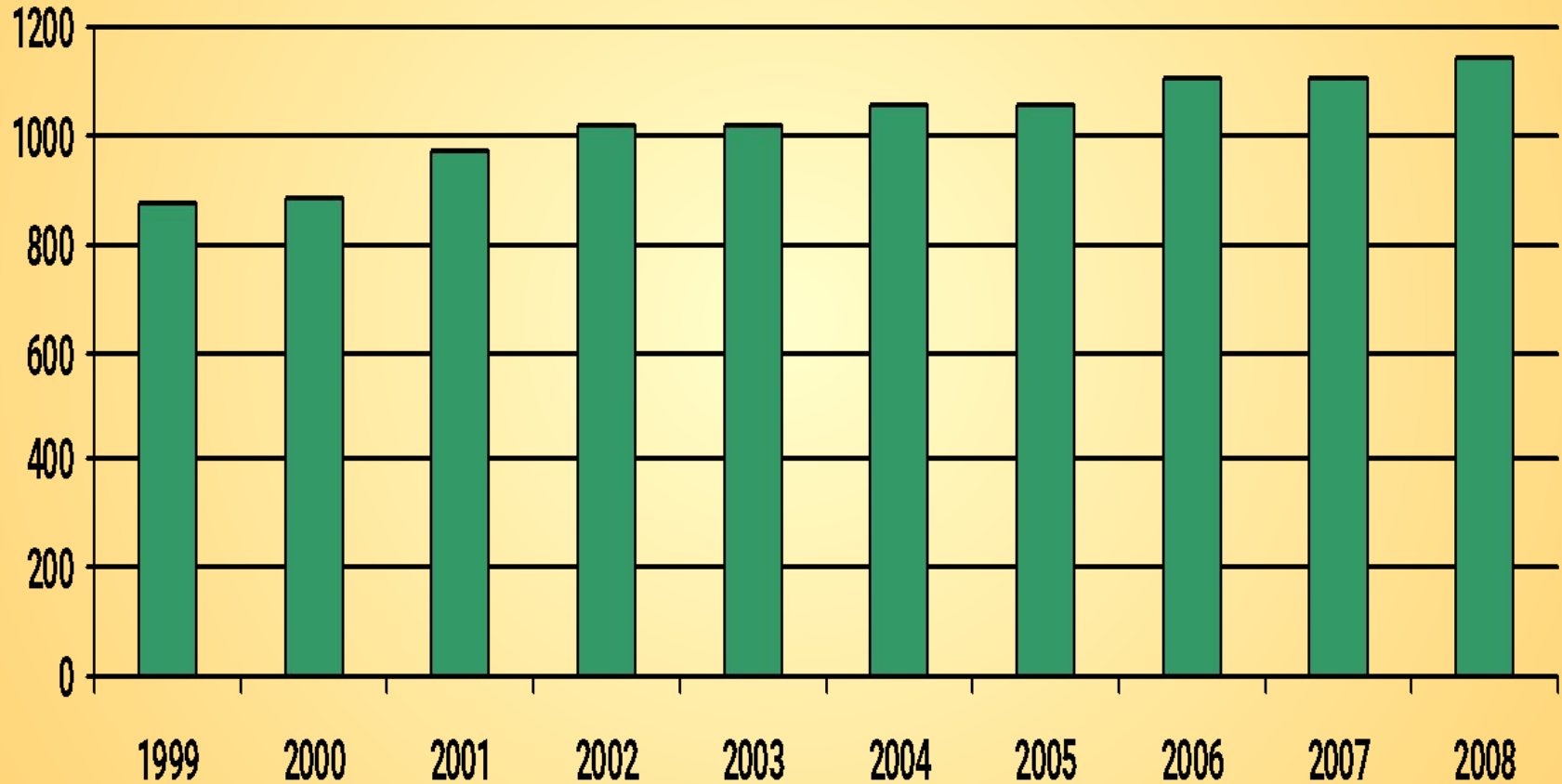

Обсяг шкідливих викидів в атмосферу від стаціонарних джерел забруднення, тис.т

Площа заповідників та національних парків, тис. га.

Результати в царині забезпечення гендерної рівності

Оцінка результатів щодо забезпечення гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок

- Українські жінки є більш освічені, вони домінують і в складі студентів
- Дещо нижча зайнятість жінок (більш ранній пенсійний вік vs трактування відпустки по догляду за дитиною як зайнятості)
- Попри більш високу освітню підготовку жінки відстають у професійно-посадовій ієрархії
- Зарплата жінки в середньому на 25% нижча, ніж у чоловіка
- Пенсія жінки в середньому на 33% нижча, ніж у чоловіка
- **Ціль – скорочення удвічі гендерного розриву за доходами – не досягнута, хоча прогрес є**
- Жінки мають значні переваги щодо тривалості життя
- **Зобов'язання довести представництво жінок у парламенті до 15% наразі виконано хіба що наполовину** (частка жінок у ВР України дещо більша 8%). Однак ситуація на вищих щаблях виконавчої влади, а також в деяких інших сферах (зокрема, науці) наразі покращується.
- Діяльність по вдосконаленню нормативно-правового підґрунтя для забезпечення гендерної рівності в Україні у досліджуваний період була представлена прийняттям нового Сімейного кодексу та Закону «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»
- Основні програмні документи у цій царині:
 - ✓ Національний плану дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві (2001-2005 рр.)
 - ✓ Державна програма з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року

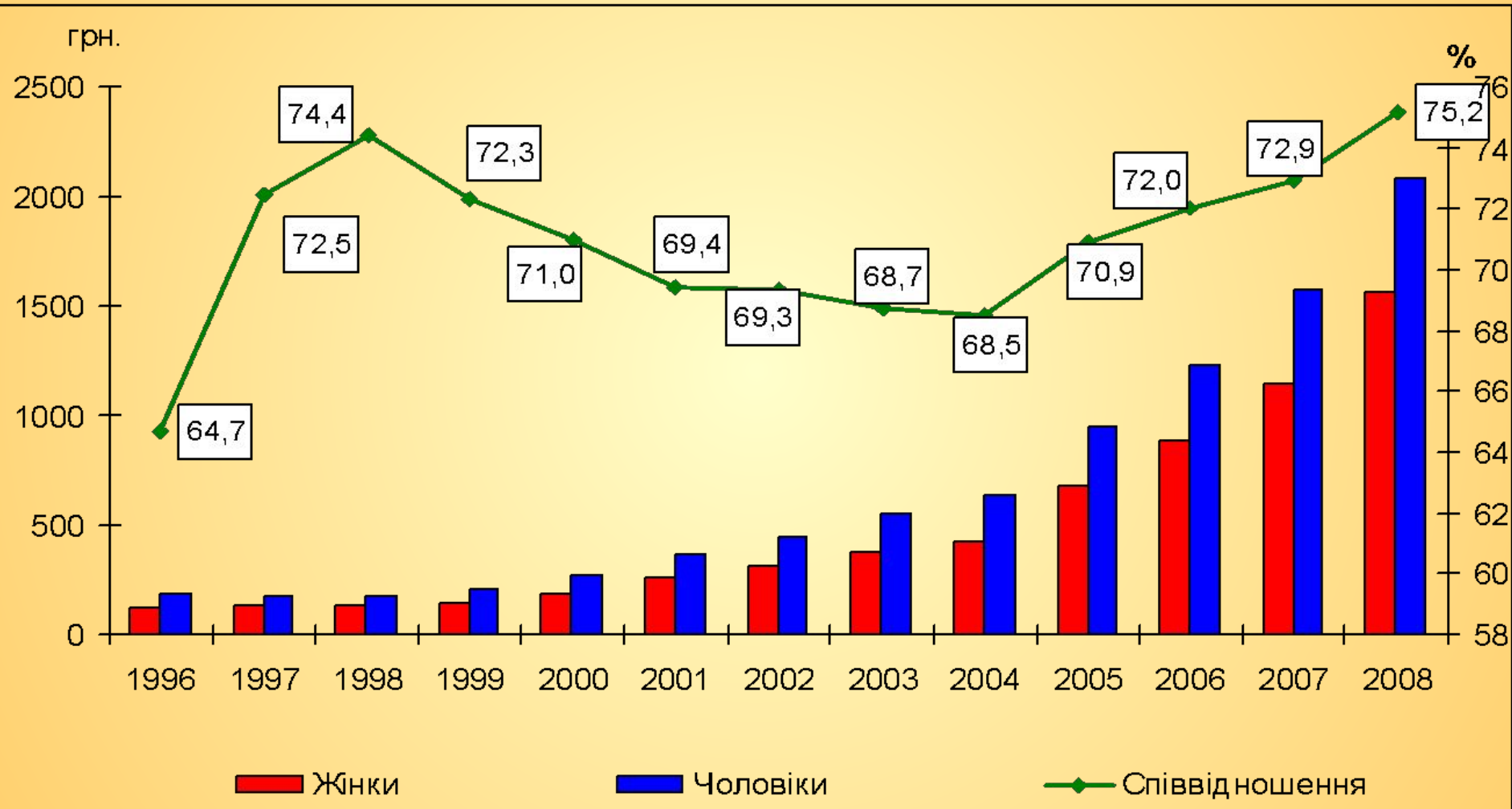

Співвідношення жінок та чоловіків з вищою освітою, %

Вік, років	1959	1970	1979	1989	2001
25-29	127	139	136	135	133
30-34	135	110	129	134	142
35-39	139	98	118	131	145
40-44	94	99	104	126	147
45-49	62	122	95	116	145
50-54	55	98	102	106	140
55-59	58	66	125	100	137
60+	59	61	55	115	134

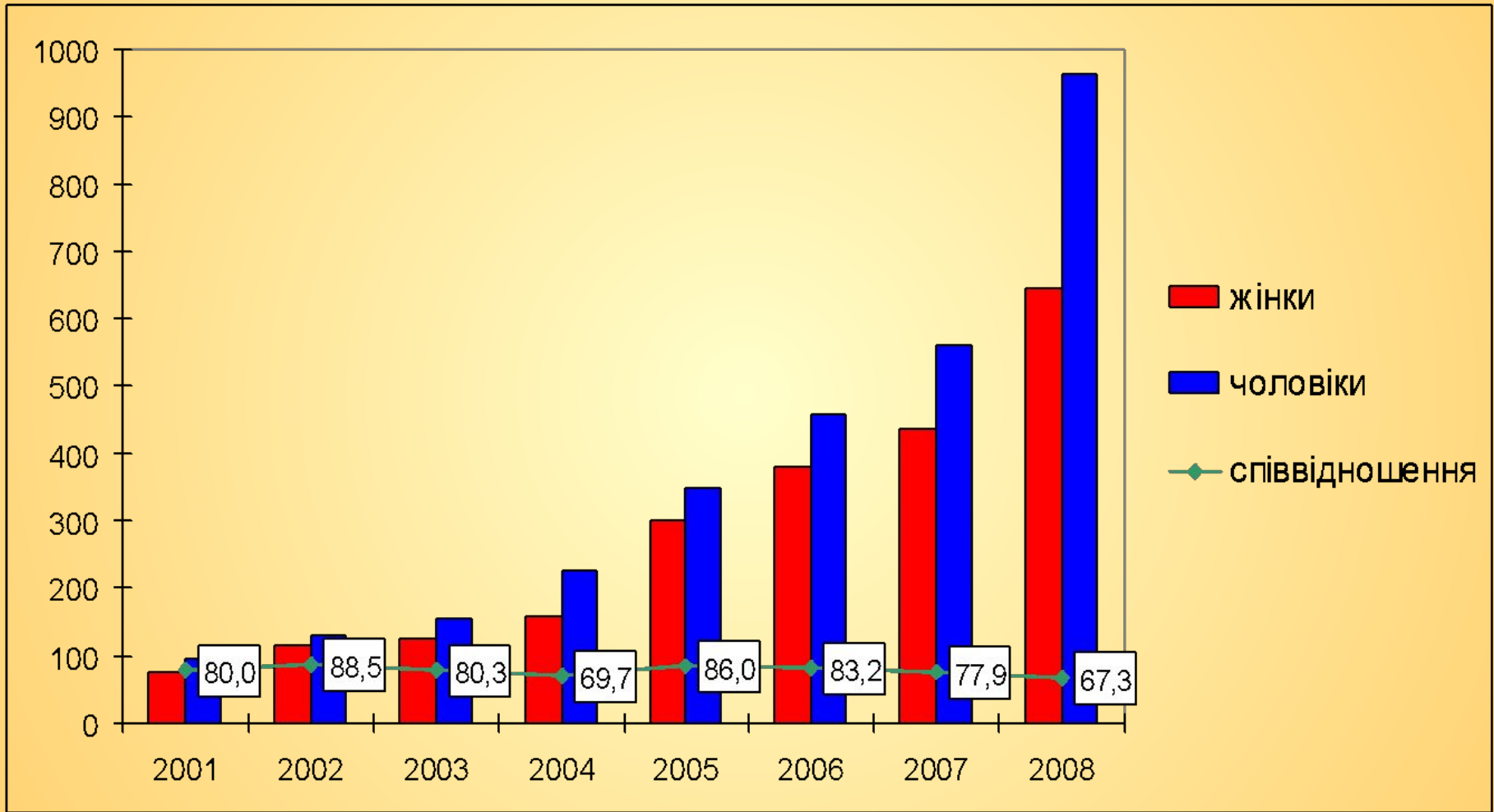

Гендерна диференціація заробітної плати

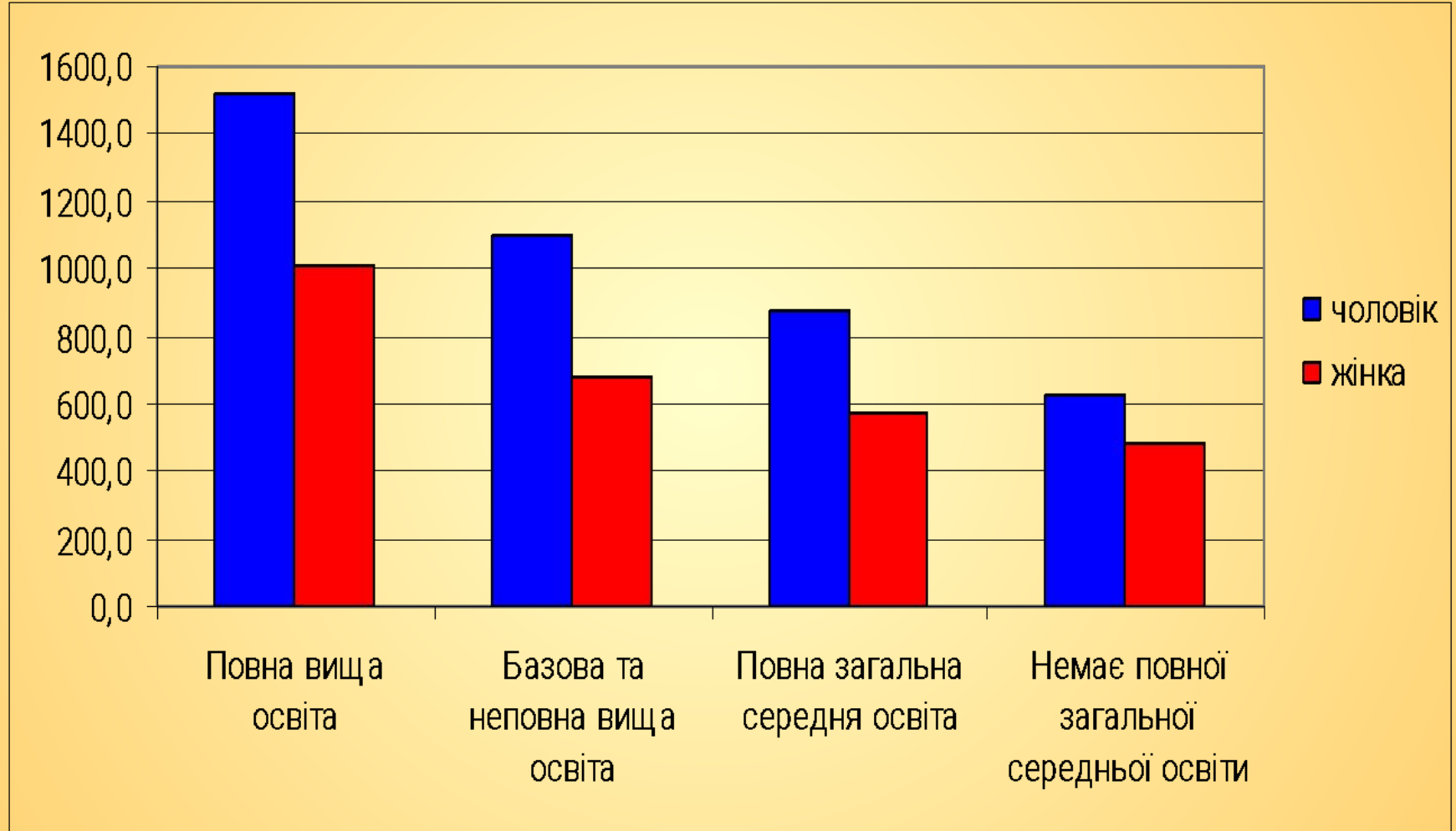

Пенсії за віком, на початок року, грн.

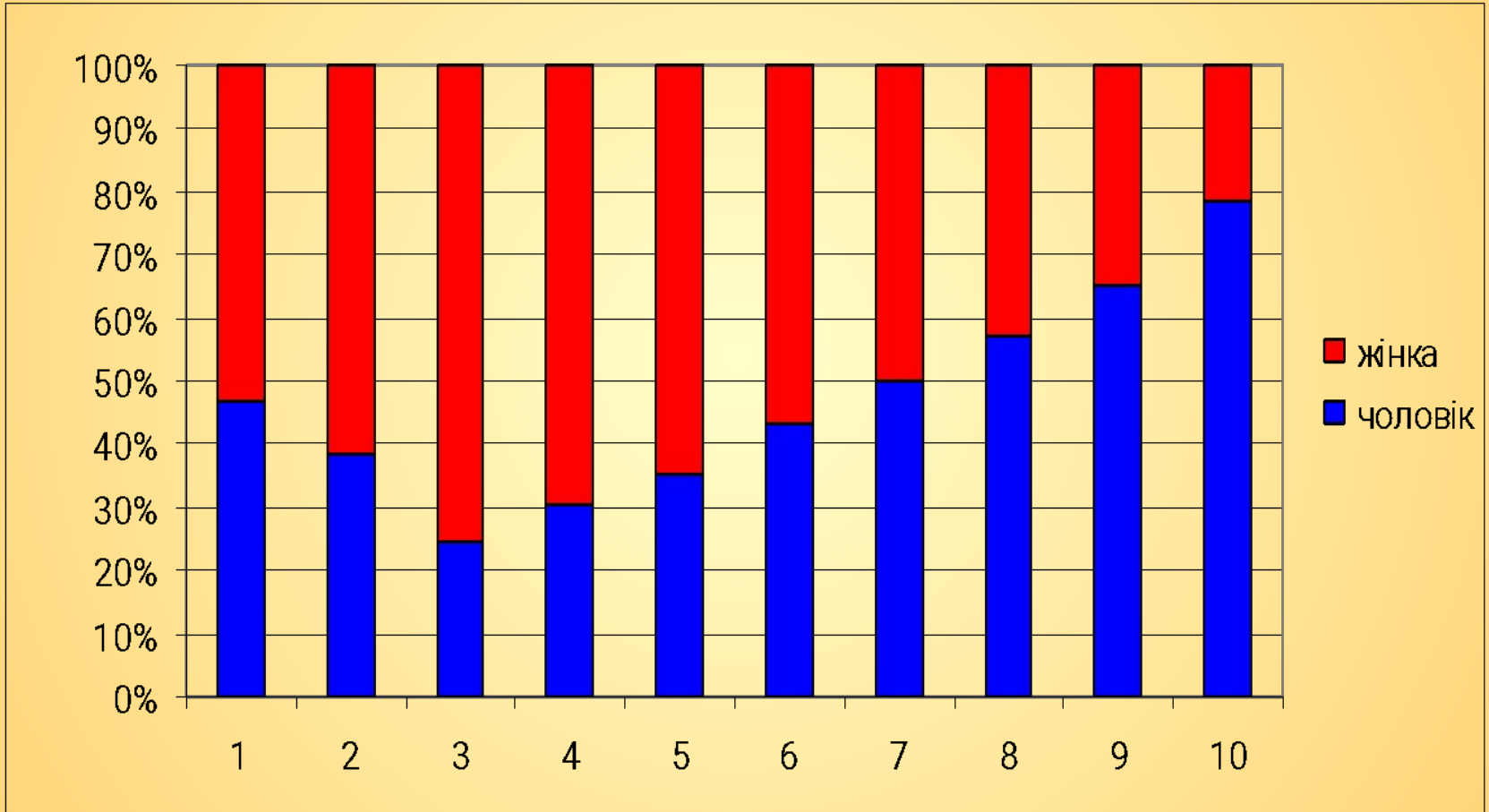

Доходи за статтю та освітою, грн., 2007 рік

Гендерний склад децильних груп населення, 2007 рік

Висновки та уроки на майбутнє

Досвід реалізації ЦРТ

- Найявні недоліки формування політики:
 - недооцінка на державному рівні значущості демографічних чинників— обмежень та ролі соціального реформування-реконструкції у становленні нової моделі суспільно-економічного розвитку (1990-і роки);
 - превалювання «пожежно-рятивних» заходів у соціально-демографічній політиці на шкоду її активній складовій, спрямованості на перспективу;
 - вплив на діяльність у царині народонаселення і розвитку притаманного Україні політичного популізму;
 - відсутність правильно обраних пріоритетів при фінансуванні й реалізації цільових комплексних програм, брак комплексності при вирішенні окремих проблем.
- Поширені вади більшості національних рішень (програм)
 - декларативний характер
 - непослідовність в їх реалізації
 - залежність від політичної кон'юнктури
 - певні перешкоди для ефективного виконання окремих програм через «корупційні пастки»
 - відсутність, у ряді випадків, окремого цільового фінансування на здійснення відповідних програм, що унеможливорює належний контроль за їх виконанням.
- Органи влади в Україні не сприймають структури громадянського суспільства як рівноправного партнера, не виявляють належного бажання до співпраці з ним у питаннях формування й реалізації соціально-демографічної політики. Українська держава не веде діалог з населенням (як у цілому, так і з актуальних та болючих соціальних питань).

Досвід реалізації ЦРТ

- У соціально-демографічній політиці в цілому, у визначенні її цілей, пріоритетів та індикаторів на перспективу необхідним є переміщення «центра ваги» з тих напрямів, які пов'язані зі зміною кількісних параметрів відтворення населення, на пошук шляхів поліпшення його якісної складової
- Посилення уваги до якісних аспектів вирішення проблем є вкрай необхідним
- Нагальною необхідністю є забезпечення превалювання превентивних підходів, мінімізація частки власне заборонних заходів та посилення інформаційно-просвітницької діяльності у реалізації соціально-демографічної політики
- Необхідним є посилення міжінституціональної взаємодії у формуванні й реалізації соціально-демографічної політики в Україні
- Якісні та у цілому більш виважені підходи мають бути присутні і власне при встановленні демополітичних цілей та їх індикаторів. Так, бажаним є встановлення більш чітких орієнтирів та конкретних індикаторів виконання поставлених цілей і завдань, а також уникнення заниження індикаторів для того, щоб урядовці могли бути певними в їх виконанні